

УДК 821.161.2–3.09

Ірина Кропивко

ORCID: 0000-0002-9648-8340

## ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ПРО ВІЙНУ НА СХОДІ УКРАЇНИ: СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

*Етап російсько-української війни, локалізований на сході України, тривав вісім років (2014–2021). Цей період породив дискурс, який відображав формування в українському суспільстві усвідомлення цієї історичної події. У статті розкрито специфіку літературного дискурсу про війну на сході країни та наголошено на особливостях репрезентації тогочасного соціального дискурсу в художній літературі.*

**Ключові слова:** літературний дискурс, мілітарна проза, соціальний дискурс, російсько-українська війна, українська література.

DOI 10.34079/2226-3055-2024-17-31-14-24

**Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Російсько-українській війні вже понад десять років. У ній можна виділити три етапи. Перший етап розпочався 20.02.2014 захопленням російськими військами території Криму із подальшою анексією українського півострова. Протистояння на сході України (з 12.04.2014) стало другим етапом збройного конфлікту. Третій етап (повномасштабне вторгнення) триває з 24.02.2022. За цей час кілька разів змінювалася владна риторика. Спочатку про війну говорили як про антитерористичну операцію (АТО), згодом (квітень 2018) визначили як ООС – операцію об'єднаних сил. Прийняття 18.01.2018 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» засвідчило офіційне визнання збройної агресії росії на українських територіях. Для означення окупованих територій також виникли нові терміни, які засвідчують ідеологічну протиставність риторики країни-агресора та української влади. Якщо в останній застосовано термін *тимчасово окуповані території*, то в росії їх називають *ДНР і ЛНР* (так звані *Донецька народна республіка* та *Луганська народна республіка*), чия державність не визнано в світі. Соціальний дискурс збагатився новою лексикою й на рівні побутового функціонування. До активного вжитку увійшли слова на позначення росіян у негативному світлі, такі як *ватники*, *каци*, *колоради*, *рашики*, *рашисти*, на додаток до слів *москаль*, *кацап*, яким надавали перевагу до початку військової агресії (див. про це: Тяпкіна, 2018).

За час тривання війни сформувався дискурс, що відображає вироблення українським суспільством системи знань про цю історичну подію і потребує різнобічного осмислення. Можна говорити як про первинний дискурс спонтанних повсякденних розмов і взаємодій, так і про спеціальні дискурси – про офіційну риторику (документація та висловлювання політиків різного рівня), осмислення науковцями (істориками, соціологами та ін.), релігійними діячами, а також про висвітлення ситуації в міждискурсах мас-медіа й художньої культури (образотворче мистецтво, драматургія, кіно, література тощо).

Художня література як міждискурс має певні переваги перед іншими дискурсами в репрезентації актуальної історичної події та суспільних знань про неї, що перебувають у стадії становлення. Література апелює до суб'єктивного досвіду, нелогоцентрична,

закликає до осмислення явищ, але не дає готових рецептів і висновків, впливає на емоції, здатна зображати як видиме (люди, події), так і невидиме (передавати несвідомі процеси чи частково усвідомлені порухи). Перед літературою не стоїть завдання документально точного відтворення історичної події чи правдоподібності зображення. Зображення може відходити від принципів міметизму. Водночас вона здатна висвітлити подію з різних боків, з різних оцінних позицій, увиразнити певний смисловий аспект, показавши предмет у несподіваному ракурсі, ненав'язливо акцентувати причинно-наслідкові зв'язки та недовіру життєвих стереотипів тощо.

Найголовніше для цього дослідження те, що художні тексти фіксують наявний соціальний дискурс, перед усе первинний, у всій його розмаїтості й протиріччях. Саме тому художні тексти часто виявляються предметом критичного дискурсивного аналізу нарівні з газетними чи телевізійними репортажами, офіційними документами. Крім того, художня література використовує інтертекстуальність як художній прийом, завдяки якому реальні документи стають фактом художньої свідомості, а також використовує знання, вироблені спеціальними дискурсами, для ознайомлення з ними пересічного читача та поширення їх у суспільстві. І робиться це легко й невимушено, у спосіб, звичний для читача, непідготовленого для сприйняття спеціальних дискурсів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** За підрахунками Г. Скоріни (Холодна, 2019), літературний дискурс, пов'язаний зі збройною російською агресією, ще на жовтень 2019 року налічував 500 текстів. Тому на сьогодні його критичне осмислення в українському літературознавстві є актуальним питанням, хоч і реалізованим на рівні окремих тематичних публікацій, зокрема розділів монографій Я. Поліщука (Поліщук, 2016, 2018), статей Н. Герасименко (Герасименко, 2019), І. Кропивко (Кропивко, 2022; 2023), М. Рябченко (Рябченко 2019а, 2019b), О. Сидоренко (Сидоренко, 2021) та багатьох інших.

**Актуальність дослідження** полягає в тому, що проблема осмислення художньої літератури про війну на сході України як дискурсу та питання відтворення в ньому сучасного соціального дискурсу ще не поставали предметом уваги науковців.

**Мета статті** – увиразнити специфіку літературно-художнього дискурсу про війну на сході України.

**Завдання дослідження** – позиціонувати художню літературу українських митців про війну на сході України як дискурс, що репрезентує потік знань у формі дискурсу, та виявити його особливості.

#### **Виклад основного матеріалу.**

Мілітарний дискурс в Україні свідчить, що тепер війни ведуться не лише на фронті, бо сучасна війна – це війна слів і наративів, війна за *потік знань* і за свідомість людей, яка формується ним. Тому так важливо те, як війна репрезентована різними медіа, зокрема ЗМІ та художньою культурою.

Звісно, для формування системи знань про певний історичний період значущим є осмислення подій спеціальними дискурсами. Війна, що триває, вже певним чином інтерпретована, зокрема, істориками (наприклад книга Олександра Суркова «Незавершена війна. Історія протистояння України з росією в 2014–2015 роках» (2021)). Проте більший вплив на суспільну свідомість мають зазвичай міждискурси, котрі не оперують складною термінологією та простіші для сприйняття пересічним громадянином. На виклик часу відгукнулися блогери. Серед них – Сергій Марко. Його книга «Хроніки гібридної війни» (2016) позиціонована видавцями як опис і реконструкція реальних подій.

Про вплив наративів, як офіційних, так і художніх, на читачів свідчать їхні висловлення в соцмережах та на інтернет-сторінках видавництва. Згідно з ними, читачів часу війни на сході країни можна поділити на чотири категорії: 1) тих, хто не вірив ЗМІ і віддавав перевагу незалежній думці окремої особи («Купил эту книгу, чтобы почитать,

наконец, что-то хоть приближенно объективное о происходящем» – один із відгуків), 2) тих, хто некритично ставився до почутого й побаченого і сприймав усе на віру, 3) тих, кому байдуже, і 4) тих, хто критично підходив до інформації. І для кожної з цих категорій читачів був свій продукт.

Першими на події війни на сході України відгукнулися її учасники. Спочатку окремими фрагментами, як-от повідомлення в соцмережах, а згодом і в книжковому форматі. Переважно так виникла численна ветеранська проза, відверта і яскрава, художньо недосконала, але приваблива своєю безпосередністю. Наприклад, «Життя Р.С.» (2016) В. Бурлакової, санінструктора 2-го взводу 1-ї роти 1-го батальйону 93-ї ОМБр, або «Піхота» (2017, російською мовою) Мартіна Бреста, жителя Донецької області, сержанта спочатку 41 ОМПБ, а потім 72-й ОМБр Збройних Сил України, бійця з позивним «Мартін Брест». Серед них – і російськомовна книга Дмитра Якорнова «То АТО» (2016), котра писалася як щоденник воїна-добровольця у мережі Фейсбук і вихід якої безпосередньо пов'язаний із метою впливу на суспільне знання про війну. В одному з інтерв'ю автор прямо говорить про це: «Почему вообще решил писать? Потому что мой мирок – семья, работа, друзья, знакомые – был мало затронут тем ужасом, что разворачивался в стране. Никто не пошел в армию; никто не пострадал от войны (деньги не в счет – их многие потеряли); никто даже волонтерством не был занят! Именно для них – родственников, коллег по рекламе, друзей и знакомых – я и стал вести дневник. Это был развернутый ответ на вопросы “Что у вас там происходит?” и “Чего ты туда пошел?”» (Якорнов, 2016).

Ветеранська проза становила альтернативу мілітарному дискурсу ЗМІ, що є владним ресурсом, який веде власну війну за розум, свідомість і надсвідоме обивателя. Людина, для якої війна – частина її життя, усвідомлює відмінність між наратованим у ЗМІ і власним досвідом. Тим більше, що бачення людини, яка живе війною, і людини, яка приїхала на війну, навряд чи збігатимуться.

Окремою частиною мілітарного дискурсу стають тексти, авторами яких є журналісти, котрі бажали показати війну такою, якою її побачили саме вони, і максимально повно. Іноді журналісти відмовлялися коментувати події й долі людей, передаючи їм слово й фіксуючи їхні історії-сповіді. Прикладом можуть слугувати збірка, написана журналістами, «Неоголошена війна. Невідомі факти і хроніки АТО» (2015) та книга «Аеропорт Донецьк 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» (укладач Ірина Штогрін, 2016). Остання складається з розповідей захисників аеропорту «Донецьк», зібраних авторським колективом журналістів «Радіо Свобода». Розповіді обрамлені передмовою й епілогом укладачки та доповнені коментарями експертів. Книга відтворює специфіку журналістського репортажу, оскільки текст супроводжується не лише експертною думкою, але й яскравими світлинами фотокореспондента «The Los Angeles Times» Сергія Лойка, а також фото- й відеоматеріалами, що доступні за QR-кодом.

Якщо репортаж журналіста покликаний зафіксувати подію та / чи увиразнити емоційний відгук на неї, то письменник, художньо репрезентуючи подію, так чи так пропонує її інтерпретацію. Складність полягає в тому, що вироблені попередньою літературною традицією матриці осмислення воєнного досвіду в нових умовах не спрацьовували. Героїзм і відданість захисників, екзистенційні жахи, пережиті воїнами, медичними працівниками, полоненими, цивільними, біженцями на межі військового зіткнення та по обидва її боки, не виповнювали актуальну проблематику, співвідносну зі сформованим потоком знань. За спостереженням Тетяни Мейзерської, «на Сході країни справді точиться відкрита війна, а головний її вимір – не зброя й боєприпаси, а брак віри й довіри, гуманітарна катастрофа, ментальний конфлікт, інформаційне протистояння, що глибоко вражає сучасну українську (чи й тільки українську?) людину» (Мейзерська, 2016). Тому завданням для письменника стало не лише описати воєнну реальність, а й

показати взаємозв'язок, часто неусвідомлений, між соціальними реаліями та когнітивними процесами, як картина світу людини формується тим, що вона здатна сприйняти й висловити / відчувати, а що залишається невисловленим, що виштовхується за межі усвідомлення. Можливо, тому письменники зверталися до журналістських розслідувань як форми роботи над романом, як-от Євген Положий («Іловайськ. Розповіді про справжніх людей», 2015), або, як М. Слабошпицький («Велика війна 2014...: Україна: виклики, події, матеріали», 2015), писали книги поза жанром, фіксуючи реальні історії реальних людей з метою зберегти деталі, сюжети долі людей війни і власні думки з приводу того, як війна вплинула на суспільство. Ці тексти, як і сам соціальний дискурс, дискретні, інформаційно насичені, передають думки, котрі починають жити власним життям, впливаючи на формування суспільного знання.

Що до питання про співмірність праці науковця, який займається CDA (critical discourse analysis), і праці письменника, то А. Caballero Mengibar зазначає, що «аналіз сенсу, що міститься в дискурсах, вимагає як когнітивного, так і соціального підходу» (Caballero Mengibar, 2015), і називає три принципи CDA: 1) дискурс – соціальна дія (соціальна практика), 2) соціальна дія конструює соціальну реальність (об'єкти, ситуації, ідентичності, соціальні відносини тощо), 3) дискурс – це використання мови. Українські письменники, які пишуть про війну, що триває в країні, теж використовують соціальний і когнітивний підходи, а також виразно демонструють зазначені принципи, сприяючи своїми наративами конструюванню соціальної реальності, трансформації національної й громадської свідомості співвітчизників.

Кожен текст мілітарної літератури висвітлює позицію або певної особи, або окремої групи людей. Тексти відбивають сучасний мілітарний дискурс українського суспільства і впливають на нього. Цей феномен підтверджується і вже згаданими книгами, і збірками, суб'єктами яких стали люди різних професій. Варто згадати збірку «14 друзів хунти» (2017, російською мовою), у якій зібрано розповіді чотирнадцяти авторів – атовців, волонтерів, журналістів, блогерів. Іноді різні іпостасі поєднано в одній особі. Такою є Дзвінка Торохтушко (псевдонім поетки Любові Бурак) – поетка й блогерка, волонтерка, дружина військового капелана і матір двох синів, які служили на сході України, авторка поетичної збірки «Молитва» (2019). Відкриває збірку написана в час оборони Донецького аеропорту однойменна поезія. 2017 року вона стала піснею завдяки композитору Борису Севаст'янову. Також її вважають гімном українських військових капеланів.

Художній дискурс про війну на сході України строкатий і неоднорідний. Розпочинався він як емоційна реакція митців, для яких найкраща можливість висловитися – творча реалізація. Часто платформою для поширення творів ставали соціальні мережі, їхніми творцями – непрофесіонали, а самі твори були незавершеними й фрагментарними. Водночас ці тексти – документальне джерело, у якому зафіксовано переживання й проговорення суспільством історичного моменту.

Професійні письменники звертаються до різних типів наративів: публіцистичного або документального форматів, відвертої міфологізації / фантазмагоризації зображеного, перетворення нарації на різні форми еґо-документу або поєднання їх у межах одного тексту. Зокрема, письменник Макс Кідрук («Небратні», 2015, публіцистика) розглядає стосунки України з росією з часів Переяславської ради до сьогодення. Тематичні колективні видання привертають увагу до окремих феноменів, що раніше перебували на маргінесах соціального життя. Такою стала збірка «Волонтери. Мобілізація добра» (2015). Одні автори відтворюють реалії війни очима її учасників, зокрема Василь Шкляр у романі «Чорне сонце» (2015) розповідає про війну з погляду бійця добровольчого батальйону Азов. Інші письменники пропонують свій особистий погляд. Книга Андрія Куркова «Війна» (2019, пер. з російської) об'єднує два твори – часопис очевидця «Щоденник Майдану та війни» про революцію, окупацію і війну, та фікційний роман про

сіру зону. Сергій Жадан у романі «Інтернат» (2017) показує, як війна змушує людину з гібридною свідомістю визначитися з власною ідентичністю й робити вибір. Василь Піддубний видає книгу-фентезі «Холодне серце» (2018), у якій події відбуваються в середньовіччі, але автор вкладає в оповідь як власне переживання воєнних подій, так і своїх побратимів.

Досить популярним жанром виявився жанр графічного роману. Автори одного з них – роману «Перехрестя. Дев'ять історій про війну і насильство» (2017) – подають історію через діалог. Люди різних професій і віку діляться власними історіями з німецькою журналісткою Міріам, яка прямує потягом на схід. Як влучно зауважує Б. Романцова, «на першому плані не просто хор, а множина особистостей, які не зливаються в суцільну масу» (Романцова, 2016). В одній із рецензій твір назвали коміксом, що дає зрозуміти війну. Це видання демонструє, як книжковий проєкт стає соціальною дією, спрямованою на те, щоб вплинути на систему знань про війну. Голова ради громадської організації «Східноукраїнський центр громадських ініціатив» Володимир Щербаченко, один із організаторів проєкту, так говорить про нього: «У нас була моніторингова поїздка на схід, де ми фіксували порушення прав людини. Тоді зародилася ідея створити якийсь спільний проєкт. І наші німецькі партнери запропонували таку незвичну форму. Цей проєкт показує людські історії, і що війна означає конкретно для людей, які б не хотіли стати частиною цієї війни» (Куренная, 2017).

Проєкт був спрямований на те, щоб залучити аудиторію, яка не цікавиться новинами і не бажає багато читати. Автор малюнків – Сергій Захаров, донецький художник, який побував у полоні угруповання *ДНР*. Активісти з різних регіонів України збирали фактичний матеріал. Євгенія Бардяк розповіла про принцип роботи, поділившись власним досвідом: «“Молода Просвіта Прикарпаття” працювала над історією про роль медиків на війні. Прототипом цієї історії був викладач медичного університету Віктор Костюк. Спершу ми записали ґрунтовне інтерв'ю, на основі якого робили діалоги у вигляді коміксу. Після того була художня обробка та підбір малюнків, сцен, які можна побачити в романі. Війна досі триває, вона стосується кожного, і ми маємо це знати» (В ІФНМУ..., 2017).

На титулі роману Олексія Чупи «Казки мого бомбосховища (2015) зазначено фразу: «Люди Донбасу – без вигадок і узагальнень» (Чупа, 2015). Це один із перших фікційних творів, у яких наративізовано війну на сході України. Війна як дискурс репрезентована наприкінці роману й не сприймається як наративний фокус, хоч і становить своєрідний нараційний пуант. Книга – про те, що відрізняє людей сходу України від решти країни. Автор показує, чим живуть, як думають і що говорять мешканці одного з багатьох будинків Донецького регіону. Роман складається з окремих історій, означених назвами і пронумерованих згідно з номером квартири, у якій живе персонаж, та поділених на розділи відповідно до поверху, на якому розташована квартира. Одна квартира – одна подія, одна доля, типова для мешканців Донеччини.

Анекдот, непорозуміння, фатальність добре сусідять на сторінках книги. Нереальні ситуації отримують правдоподібне обґрунтування. Усі разом історії витворюють мозаїку мислення мешканців регіону, що зробило можливою війну на цій території. Кожен персонаж – презентація розмаїтої маргінальності мислення відносно норм суспільної моралі. Баба Клава вмирає самотньою у своїй квартирі, хоч і оточена рідними, які її не чують у прямому й переносному значеннях, бо пані Клава з віком майже повністю втратила слух. Верка Лабуга – колишня коханка високопосадовця, не звикла зважати на будь-які правила й норми; її життя – алкогольна ейфорія, поняття недозволеного для неї не існує, може вистрілити в людину без докорів сумління. Жарти молоді – теж на межі життя і смерті. Наратор відчуває зашморґ на власній шії цілком реально, і лише коли усвідомив, що смерть неминуча, зрозумів, що то жарт. Діалог представників кавказьких

національностей Рашида і Махмета – персонажів, маргінальних щодо місцевих мешканців, – демонструє, як легко за допомогою шантажу, залякування й підкупу домогтися від місцевої влади прийняття потрібних законів. Представник елітних силових структур (*Беркут*) вирізняється багатирською фізичною силою і майже повністю відсутнім інтелектом. Маючи розвиток дитини, він розуміє, що жінка – саме та, яка йому потрібна, лише тоді, коли під час розгону демонстрації він б'є її, а вона не відпускає його руку. У нього не виникає потреби вийти за межі свого маленького світу, він поза межами добра і зла, бо не здатний усвідомити їх. Нездатність до самостійного і тим більше до критичного мислення – загальна ознака мешканців регіону. Інтелігенція презентована як така, що живе в іншому вимірі й не впливає на повсякдення сусідів. Невипадково саме в квартирі подружжя професорів-філологів відбуваються фантазмагоричні події. Німець Герхард Фрай, якому на момент оповіді виповнюється чотири століття і який за 60 років до того був похований під бетонною плитою будинку, харчується їхніми дітьми. Ситуація художньо обґрунтована – він із відомої в Німеччині родини чаклунів і знає секрет вічного життя. Автор позиціонує себе як наратора, а події – як реальні, свідком яких він був особисто, бо описує будинок, у якому жив і який залишив через війну. Легкий гумор, з яким зображені особисті драми, дисонує трагізму подій, що виступають тлом (події Євромайдану та початок військової агресії). Єдиним персонажем, який не позиціонований як реальний, є квітка Ру, котра знає, що вона – вигаданий персонаж і належить художньому хронотопу книги. Власне нарація персонажів, що відбиває звичний для реципієнта дискурс, забезпечує їх упізнаваність реципієнтом, їхню життєву достовірність і наративну переконливість. Війна вривається в художній наратив у фіналі роману, коли мешканці багатоквартирного будинку опиняються разом у підвалі під час обстрілу. Персонажі силляться прийняти як факт початок війни, котра для них до того існувала не більше, ніж історичний наратив. Коли вийшла книга, читачі багато в чому відчували себе дезорієнтованими, як і персонажі книги, не бажаючи прийняти, що вони живуть в іншій реальності, реальності, зміненій війною.

Війна як трансгресивний досвід людини сприяє переосмисленню життєвих цінностей і знань, репрезентованих у стереотипних висловлюваннях, увиразнює приховані конфлікти. Володимир Рафєєнко в романі «Довгі часи (міська балада)» (2017) надає слово тим, кого зазвичай не чують. В один художній контекст потрапляють мешканці Донецька, які нікуди не виїжджають і не потребують нового досвіду, та столичні жителі, котрі мають інший досвід і інші знання. Культурні діячі української історії попередніх епох і міфічні істоти змушують персонажів з окупованих територій поглянути на своє життя з іншої перспективи. Відмінність дискурсів і життєвих світів мешканців двох частин України символічно презентовано *розірваністю* художнього хронотопу. Щоб потрапити з окупованих територій у будь-яке місто вільної України, потрібно померти, інакше опинишся там, звідки пішов. Роман пропонує художній аналіз сучасного дискурсу Донеччини, чинників його формування, причин його *хворобливості* та увиразнення відмінностей систем знань. Персонажами, крім обивателів, стають представники *руського мира*: ідеолог з Москви Олексій Маршак, російський солдат Іван Іванович, міністр місцевої влади Василь Гиркавий. Висловлювання кожного з них демонструє життєві цінності й ставлення до подій, у яких беруть участь. Солдат бездумно виконує накази. Виправдовуючи свої дії в діалозі із загиблим українським вояком, повторює штампи і починає розуміти їхню фальшивість. Діалог поступово переростає у внутрішній монолог російського солдата: «– За інших обставин, – кажеш, – ви так само могли б убити мене! Ви мали зброю! Ви також були бійцями! І не треба так дивитися... // – Ну, так, – відповідає той хлопчина, котрий молодший, – ми воювали, брате. Але ми, українці, воювали на своїй землі! // Що відповіси на це? Може, скажеш, Іване Івановичу, що це і твоя земля також? Що ви брати по крові, що духовні скріпи? Що ти прийшов звільнити від них же самих? Скажи чесно, що думаєш. Поясни їм, що вони

нічого в житті не розуміли, що не мали права жити, як бажали. І що тільки ти, Іван Іванович, та твій брат Федя, ну та ще, може, ваш Прекрасний Хазяїн знали, як треба жити людям на їхній землі. Тим більше, якщо йдеться і не про держави взагалі. А про республіки колишнього СРСР...» (Рафєєнко, 2017, с. 180).

Власне дискурс і створює основну реальність на окупованих територіях. Держава, утворена на них, називається Z (Z-ландія, від zero – нульова точка відліку). Її особливість О. Маршак пояснює тим, що в результаті референдуму Z приєднався не до росії, а до СРСР: «...Населення Z продукувало образ абсолютно ідеальний. Який не мав стосунку до того, що існувало в об'єктивній реальності. Так що приєднання здійснилося до уявного об'єкта. А саме – до такого СРСР, якого ніколи і ніде не існувало. І бути не могло. <...> І в той же час для Z більш реальної країни не існує» (Рафєєнко, 2017, с. 190).

Про зв'язок соціального дискурсу із художнім свідчать і висловлювання самих авторів і читачів. Зокрема, Сергій Одаренко говорить про дискурсивну достовірність роману Тамари Горіха Зерня «Доця» (2019): «Читачі її роману “Доця” про Донецьк, що живуть у східних областях, кажуть, що авторка пише так, ніби стояла у них під вікнами та записувала діалоги. А вона таки записувала, але під вікнами київських хрущовок» (Одаренко, 2021).

Деякі художні тексти не тільки є частиною соціального дискурсу, а й виразно акцентують себе як форму соціальної взаємодії. Письменники перетворюють тексти на міждискурс, сформований різними медіа, й залучають читачів до їх (текстів) поширення. Зокрема, Валерій Ананьєв (Маркус), автор роману про будні українського солдата «Сліди на дорозі» (2019), надав перевагу мінімалістичному декоруванню книги, без ілюстрацій та фотоматеріалів. Дизайн книги монохромний, чорно-білий, з нечисленними графічними малюнками, на яких інколи виділяються червоні плями крові. Натомість текст рясно супроводжений QR-кодами, за якими читач може перейти на онлайн ресурси, де розміщені фото- й відеоматеріали. У такий спосіб художнє й документальне співіснують у нерозчленованій єдності. Автор відходить від правил існування твору в книжковому форматі. Він відмовляється від послуг видавництва, друкує книгу власним коштом, звертається у листку-вкладці до читачів з проханням про поширення інформації в соціальних мережах та про відгук автору, обіцяє, що кращі відгуки увійдуть до наступного видання. Автор тримає слово, і наприклад, четверте видання (Ананьєв, 2019) починається з наведення таких відгуків. Завершується книга переліком книг про війну росії проти України від учасників цієї війни. А отже, книга сама перетворюється на живий дискурс, включений у соціальний контекст як соціальна дія, спрямована на вирішення конкретної життєвої ситуації.

**Висновки та перспективи подальших розвідок.** Літературно-художній дискурс про війну на сході України виник як відгук професійних і непрофесійних письменників на соціальний запит про незалежне від офіційного дискурсу осмислення воєнних подій, їхніх причин і наслідків. Українське суспільство де в чому й досі не позбавилося від ментального спадку радянського періоду й позначене гібридною свідомістю своїх громадян, що пояснює неоднорідність первинного соціального дискурсу, зокрема і в формуванні *потоків знань* різними соціальними групами. Тексти на мілітарну тематику в українській художній літературі увиразнюють відмінності в інтерпретації воєнних дій сторонами конфлікту (бійці української армії, добровольці, російські військові, ополченці невизнаних республік), вільними чи невольними його учасниками (волонтери, переселенці, мешканці окупованих територій, прихильники й ідеологи *руського мира*) та людьми, що проживають на *мирній* території країни. Соціальний дискурс репрезентований у прозі, зокрема, на рівні висловлювань персонажів і нараторів, на рівні фабуляризації художнього світу твору, у порушенні правил художньої комунікації тощо. Вигадка співіснує з документом, слово – з фото й відеоматеріалами, фантасмагорична реальність художнього світу стає наслідком соціального дискурсу, робить його видимим.

У такий спосіб художня література виявляється формою соціальної дії не лише за способом свого існування (як дискурсивне утворення, реалізоване у формі багаторівневої художньої комунікації), а й за стратегічним завданням впливу на первинний соціальний дискурс, його гармонізацію через трансформацію *потоків знань*, актуального для українського суспільства. У подальшому варто простежити взаємовплив соціального та художнього дискурсів на інших етапах російсько-української війни.

### Бібліографічний список

- Ананьєв, В., 2019. *Сліди на дорозі*. [б.в.]. Вид. 4.
- В ІФНМУ відбулась презентація графічного роману «Перехрестя» про війну та окупацію. 2017. [online] Available at: <https://www.ifnmu.net.ua/uk/915-v-ifnmu-vidbulas-prezentatsiia-hrafichnoho-romanu-perekhrestia-pro-viinu-ta-okupatsiiu?highlight=WyJcdTA0MzFcdTA0MzBcdTA0NDBcdTA0MzRcdTA0NGZcdTA0M2EiXQ> (Accessed 16.10. 2024).
- Герасименко, Н., 2019. Історія з жіночим обличчям (огляд романів українських письменниць про події революції гідності та війну на сході України). *Проблеми сучасного літературознавства*, 29, с. 79–94.
- Кропивко, І., 2022. Донецьк як гетеротопія в сучасній українській мілітарній прозі. *Studia Wschodniosłowiańskie*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku. Т. 22, s. 63–78.
- Кропивко, І., 2023. Протистояння російській агресії: реальність та художня альтернатива (досвід української й польської літератур). *Bibliotekarz Podlaski* [онлайн], 2, s. 213–229. [online] Доступно: <<https://doi.org/10.36770/bp.808>> (Дата звернення 16.09.2024).
- Куренная, Д., 2017. «Тут є і жорсткі моменти: розстріли, кров, катування»: комікс, що дає зрозуміти війну. *Радіо Свобода* [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/28813454.html>> (Дата звернення 25.01. 2022).
- Мейзерська, Т., 2016. Українська література на роздоріжжях чи роздоріжжя літератури? *Українська літературна газета* [онлайн] Доступно: <<https://litgazeta.com.ua/reviews/ukrayinska-literatura-na-rozdorizhzhah-chy-rozdorizhzhya-literatury/>> (Дата звернення 25.01. 2022).
- Одаренко, С., 2021. Осінь у Нью-Йорку. Як у прифронтовому селищі на Донеччині влаштували літературний фестиваль. *TEXTY.ORG.UA* [онлайн] Доступно: <[https://texty.org.ua/articles/104763/new-york-lit-festival/?src=read\\_next&from=105336](https://texty.org.ua/articles/104763/new-york-lit-festival/?src=read_next&from=105336)> (Дата звернення 25.01. 2022).
- Поліщук, Я., 2016. *Реактивність літератури*. Київ: Академія.
- Поліщук, Я., 2018. *Гібридна топографія. Міся й не-міся в сучасній українській літературі*. Чернівці: Книги – ХХІ.
- Рафеєнко, В., 2017. *Довгі часи (міська балада)*. Львів: ВСЛ.
- Романцова, Б., 2018. Графічний роман «Перехрестя»: історія про хор, який вижив. *ЛітАкцент* [онлайн] Доступно: <<https://litakcent.online/2018/01/09/grafichniy-roman-perekhrestya-istoriya-pro-hor-yakiy-vizhiv/>> (Дата звернення 25.01. 2022).
- Рябченко, М., 2019а. Гумористичний дискурс сучасної української комбатантської прози. *Проблеми сучасного літературознавства* [онлайн], 29, с. 168–178. Доступно: <<https://doi.org/10.18524/2312-6809.2019.29.180601>> (Дата звернення 25.01. 2022).
- Рябченко, М., 2019б. Екстремальні свідчення в сучасній літературі: особливості художньо-документальних наративів полонених в Криму та на сході України. *Najnowsza słowiańska literatura i kultura popularna*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, s. 37–45
- Сидоренко, О., 2021. Сучасна мілітарна проза як літературний феномен. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Філологія*, 48, с. 167–173. Дрогобич: ДДПУ.



- Тяпкіна, Н., 2018. Сатирично-гумористичні тексти української блогосфери в умовах російської збройної агресії проти України. *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*. (München 1.– 4. November 2018). München. [онлайн] Доступно: <[https://epub.uni-muenchen.de/62334/1/Tagungsband%20IX\\_2018\\_Ukraine.pdf](https://epub.uni-muenchen.de/62334/1/Tagungsband%20IX_2018_Ukraine.pdf)> (Дата звернення 16.09.2024).
- Холодна, Я., 2019. #Книги про війну: сучасний феномен української літератури. [онлайн] Доступно: <<https://www.armyfm.com.ua/knigi-pro-vijnu-suchasnij-fenomen-ukrainskoi-literaturi/>> (Дата звернення 25.01.2022).
- Чупа, О., 2015. *Казки мого бомбосховища*. Харків: КСД.
- Якорнов, Д., 2016. Можно сказать, что после армии у меня осталась книга, проблемы спины, аудитория блога и несколько новых друзей. Плюс больше! *What.in.UA* [онлайн] Доступно: <<http://what.in.ua/page/dmitrij-jakornov-to-ato-dnevnik-dobrovolca>> (Дата звернення 25.01.2022).
- Caballero Mengibar, A., 2015. Critical discourse analysis in the study of representation, identity politics and power relations: a multi-method approach. *Communication & Society* [online], 28(2), p. 39. DOI: <https://doi.org/10.15581/003.28.2.39-54> (Accessed 16.09.2024).

### References

- Ananiev, V., 2019. *Slidy na dorozh [Tracks on the Roads]*. [publisher unknown]. 4rd edition. (in Ukrainian).
- Caballero Mengibar, A., 2015. Critical discourse analysis in the study of representation, identity politics and power relations: a multi-method approach. *Communication & Society* [online], 28(2), p. 39. DOI: <https://doi.org/10.15581/003.28.2.39-54> (Accessed 16.09.2024).
- Chupa, O., 2015. *Kazky moho bomboskhovyscha [The Tales of My Shelter]*. Kharkiv: KSD. (in Ukrainian).
- Herasymenko, N., 2019. Istoriia z zhinochym oblychchiam (ohliad romaniv ukrainskykh pysmennyts pro podii revoliutsii hidnosti ta viinu na skhodi Ukrainy) [A story with a female face (a review of novels by Ukrainian writers about the events of the Revolution of Dignity and the war in eastern Ukraine)]. *Problems of modern literary studies*, 29, pp. 79–94. (in Ukrainian).
- Kholodna, Ya., 2019. #Knyhy pro viinu: suchasnyi fenomen ukrainskoi literatury [#Books about war: a modern phenomenon of Ukrainian literature]. [online] Available at: <<https://www.armyfm.com.ua/knigi-pro-vijnu-suchasnij-fenomen-ukrainskoi-literaturi/>> (Accessed 25.01.2022). (in Ukrainian).
- Kropyvko, I., 2022. Donetsk yak heterotopiia v suchasni ukrainskii militarui prozi [Donetsk as a heterotopia in modern Ukrainian military prose]. *Studia Wschodnioslowianskie*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku. T. 22, s. 63–78. (in Ukrainian).
- Kropyvko, I., 2023. Protystoiannia rosiiskii ahresii: realnist ta khudozhnia alternatyva (dosvid ukrainskoi y polskoi literatur) [Confronting Russian Aggression: Reality and Artistic Alternatives (The Case of Ukrainian and Polish Literature)]. *Bibliotekarz Podlaski*. №2, s. 213–229. [online] Available at: <<https://doi.org/10.36770/bp.808>> (Accessed 16.09.2024). (in Ukrainian).
- Kurennaia, D., 2017. «Tut ye i zhorstki momenty: rozstrily, krov, katuвання»: komiks, shcho daie zrozumity viinu [«There are also tough moments: shootings, blood, torture»: a comic that makes war understandable]. [online] Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/28813454.html>> (Accessed 25.01.2022). (in Ukrainian).
- Meizerska, T., 2016. Ukrainska literatura na rozdorizhzhakh chy rozdorizhzhia literatury? [Ukrainian literature at the crossroads or the crossroads of literature?]. *Ukrainian*

- literary newspaper*. [online] Available at: <<https://litgazeta.com.ua/reviews/ukrayinska-literatura-na-rozdorizhzhah-chy-rozdorizhzhya-literatury/>> (Accessed 25.01. 2022). (in Ukrainian).
- Odarenko, S., 2021. *Osin u Niu-Yorku. Yak u pryfrontovomu selyshchi na Donechchyni vlashtuvaly literaturnyi festyval [Autumn in New York. How a literary festival was held in a front-line village in Donetsk region]*. [online] Available at: <[https://texty.org.ua/articles/104763/new-york-lit-festival/?src=read\\_next&from=105336](https://texty.org.ua/articles/104763/new-york-lit-festival/?src=read_next&from=105336)> (Accessed 25.01. 2022). (in Ukrainian).
- Polishchuk, Ya., 2016. *Reaktyvnist literature [Reactivity of literature]*. Kyiv: Academy. (in Ukrainian).
- Polishchuk, Ya., 2018. *Hibrydna topohrafiia. Mistsia y ne-mistsia v suchasni ukrainskii literaturi [Hybrid topography. Places and non-places in modern Ukrainian literature]*. Chernivtsi: Knyhy – XXI. (in Ukrainian).
- Rafieienko, V., 2017. *Dovhi chasy (miska balada) [Long Hours (A City Ballad)]*. Lviv: VSL. (in Ukrainian).
- Riabchenko, M., 2019a. Humorystychnyi dyskurs suchasnoi ukrainskoi kombatantskoi prozy [Humorous discourse of modern Ukrainian combatant prose]. *Problems of modern literary studies*. № 29, pp. 168–178. [online] Available at: <<https://doi.org/10.18524/2312-6809.2019.29.180601>> (Accessed 25.01. 2022). (in Ukrainian).
- Riabchenko, M., 2019b. Ekstremalni svidchennia v suchasni literaturi: osoblyvosti khudozhno-dokumentalnykh naratyviv polonenykh v Krymu ta na skhodi Ukrainy [Extreme testimonies in modern literature: features of artistic and documentary narratives of prisoners in Crimea and eastern Ukraine]. *Najnowsza słowiańska literatura i kultura popularna*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski. S. 37–45. (in Ukrainian).
- Romantsova, B., 2018. *Hrafichnyi roman «Perekhrestia»: istoriia pro khor, yakii vyzhyv [Graphic novel “Crossroad”: the story of a choir that survived]*. [online] Available at: <<http://litakcent.com/2018/01/09/grafichniy-roman-perekhrestya-istoriya-pro-hor-yakii-vizhyv/>> (Accessed 25.01. 2022). (in Ukrainian).
- Sydorenko, O., 2021. Suchasna militarna proza yak literaturnyi fenomen [Modern military prose as a literary phenomenon]. *Problems of humanitarian sciences*. Philology series. Drohobych: DDPU. Issue 48, pp. 167–173. (in Ukrainian).
- Tiapkina, N., 2018. Satyrychno-humorystychni teksty ukrainskoi blohosfery v umovakh rosiiskoi zbroinoi ahresii proty Ukrainy [Satirical and humorous texts of the Ukrainian blogosphere in the conditions of Russian armed aggression against Ukraine]. *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*. München. [online] Available at: <[https://epub.ub.uni-muenchen.de/62334/1/Tagungsband%20IX\\_2018\\_Ukraine.pdf](https://epub.ub.uni-muenchen.de/62334/1/Tagungsband%20IX_2018_Ukraine.pdf)> (Accessed 16.09.2024). (in Ukrainian).
- V IFNMU vidbulas prezentatsiia hrafichnoho romanu «Perekhrestia» pro viinu ta okupatsiiu, 2017. [The presentation of the graphic novel «Crossroads» about war and occupation took place at IFNMU.] [online] Available at: <https://www.ifnm.net.ua/uk/915-v-ifnm-vidbulas-prezentatsiia-hrafichnoho-romanu-perekhrestia-pro-viinu-ta-okupatsiiu?highlight=WyJcdTA0MzFcdTA0MzBcdTA0NDBcdTA0MzRcdTA0NGZcdTA0M2EiXQ> (Accessed 16.10. 2024). (in Ukrainian).
- Yakornov, D., 2016. *Можно сказать, что после армии у меня осталась книга, проблемы спины, аудитория блога и несколько новых друзей. Плюсов больше! [It is possible to say that after the army I have a book, back problems, a blog audience and several new friends. More pluses!]* [online] Available at: <<http://what.in.ua/page/dmitrij-jakornov-to-ato-dnevnik-dobrovolca>> (Accessed 25.01.2022). (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 18.10.2024 року.

**Iryna Kropyvko**

**LITERARY DISCOURSE ON THE WAR IN EASTERN UKRAINE:  
ITS PECULIARITIES AND WAYS OF SOCIAL DISCOURSE REPRESENTATION**

*The Russian-Ukrainian war has been in progress for over ten years. This period gave rise to the discourse that reflected the formation of awareness of this historic event in Ukrainian society. The relevance of the research lies in the fact that the problem of understanding literary fiction on the war in eastern Ukraine as discourse and the way it reflects modern social discourse has not yet become the center of scholars' attention. The aim of the article is to emphasize the specificity of the literary discourse on the war in eastern Ukraine. The military discourse in Ukraine testifies to the fact that wars are currently being fought not only on the battlefield since modern war is the war of words and narratives, but the war for the cognitive flow and people's minds also shaped thereof. The first to respond to the events in eastern Ukraine were its participants. At first, they did it in separate fragments, such as social media posts, and later, in a book format. This primarily gave rise to plentiful veteran prose – artistically imperfect, but appealing with its simplicity. Veteran prose represented an alternative to the military discourse of mass media, which is a powerful resource that fights its own war for laymen's minds, conscious and superconscious. A separate part of the military discourse includes texts the authors of which are the journalists who were willing to depict the war in a way they had seen it and to do it to a full extent. Sometimes, the journalists refused to comment on events and people's fates giving a word to the people and recording their stories. The writers, through an artistic representation of an event, this or that way offered its interpretation. The writer is expected to not only describe military reality, but also show interconnection, often non-conscious, between social realia and cognitive processes; how a person's worldview is shaped by what they can perceive and express / feel, and what remains non-pronounced, moved beyond comprehension. It is probably for this reason that the writers would resort to investigative journalism as a form of novel processing, writing genre-free books seeking to record true stories of real people, the destinies of war people and their own thoughts on how the war had affected the society. Professional writers resorted to different types of narrative: journalistic writing or documentary, open mythologization / phantasmagorization of the subject, transforming narration into various forms of an ego-document, or combining them within one text. A graphic novel appeared to be a quite popular genre. Military texts in Ukrainian fiction highlight the divergence of how warfare is interpreted by the parties to the conflict (Ukrainian army warriors, volunteer fighters, Russian military officers, people-in-arms from unrecognized states), its conscious or involuntary participants (volunteers, displaced people, residents of the occupied territories, fans of and advocates for the Russian world) and people residing in the peaceful territory of the country. Social discourse is implemented in the prose in different ways, particularly through the characters' and narrators' speaking, through the plot creation, through breaking the rules of artistic communication, etc. The author's invention coexists with the document, the word concurs with the videos, and the phantasmagoric reality of the fiction world results from the social discourse and makes it visible. This way, fiction appears to be the form of social action based not only on the manner of its existence (as a discourse-based formation implemented through a multiple-level artistic communication), but also on its strategic purpose of impacting the primary social discourse, its harmonization through transforming the cognitive flow relevant for Ukrainian society. In the future, it is worth investigating the mutual impact of social and literary discourses at other stages of the Russian-Ukrainian war.*

**Keywords:** literary discourse, military prose, social discourse, Russian-Ukrainian war, Ukrainian literature.